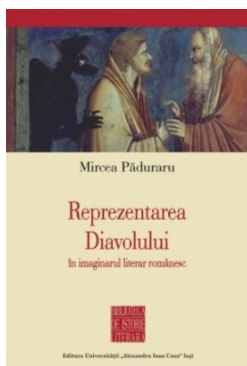

RECENZII

REPREZENTAREA DIAVOLULUI ÎN IMAGINARUL LITERAR ROMÂNESC

Andrei ȚURCANU

Doctor habilitat în filologie

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

E-mail: andrei.a.turcanu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9710-8190>

THE REPRESENTATION OF THE DEVIL IN THE ROMANIAN LITERARY IMAGINARY

Un studiu dens și polemic, având la origine o teză de doctor, publică Mircea Păduraru¹. La aceeași editură a Universității „Al.I. Cuza” din Iași a apărut și cartea lui Constantin Ivanov Răul. *Interpretări literare*, dovadă a unui interes de cercetare sporit față de tematica maleficului și a unor deschideri de interpretare multiple ale temei înseși. Autorul își delimitează de la bun început aria de investigație: nu orice Diavol, „ci acela care se hrănește din imaginarul tradițional autohton”, stabilindu-și drept țintă a analizei sale oferirea unei perspective „asupra dinamicii Diavolului în imaginația românească, plecând de la nivelul experienței folclorice până la nivelul ficțiunii culte”. Un obiectiv ambițios, pe care Mircea Păduraru ține să-l realizeze într-o formulă declarat polemică, detașându-se de orice tentație descriptiv-diacronică. Întrebarea fundamentală pe care o anunță el și la care în continuare caută atent și meticolos răspunsurile, confruntând datele folclorice și literare printr-o abordare nuanțată, privește erorile care s-au strecurat de-a lungul timpului și care mai persistă în studiile unor cercetători de prestigiu în interpretarea fenomenului Diavolului.

---

¹ Mircea Păduraru, *Reprezentarea Diavolului în imaginarul literar românesc*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, 269 pag.

E vorba, la mijloc, de „o inadecvare în modul de valorizare a datelor preluate din etnologie și folclor”, care necesită o clarificare epistemologică, o examinare atentă a modului în care folcloriștii și etnologii, și, după ei, criticii literari „au înțeles să fructifice cunoașterea folclorică”. Și, pe de altă parte, în aceeași albie a cercetării problematice demonice, se regăsește și „modul în care scriitorii români s-au raportat la domeniul valorilor folclorice privind chestiunea Diavolului”.

„O posibilă istorie a Diavolului în mentalul românesc” pornește cu o premisă conceptuală tranșantă, „avem de atacat o concepție despre Diavol a cărei paternitate nimeni nu și-o revendică”, dar toată lumea o împărtășește „fără a fi rezultatul unei cercetări prealabile”. Nedumerirea epistemologică a autorului ține de tenacitatea cu care o îndelungată tradiție triumfalistă de interpretare susține o viziune simplificatoare, nediferențiată a raportării românilor față de Diavol. E o concepție devenită un loc comun: Diavolul este slab sau prost, ori și una, și alta, în ambele cazuri fiind păcălit și înfrânt de om cu umor și cu o conștiință de sine superioară, imbatabilă.

Lucrurile se nuanțează pas cu pas urmând, cu o argumentare convingătoare, răspunsul la două întrebări. E posibil oare „să cunoaștem atitudinea generală a românilor față de Diavol cercetând numai basme și legende”? Și în ce relații se află aceste genuri folclorice „cu credințele omului care locuiește în orizontul culturii tradiționale”? Basmul, demonstrează Mircea Păduraru, proiectează „un mod ideal de lume”, cu mize și finaluri fericite, venind dintr-o lume arhaică, cu ritualuri de inițiere sacră (băiatul trece în condiția de bărbat). Odată însă cu dispariția orizontului de mentalitate care i-a dat naștere, el capătă „o altă viață, păstrând conținutul fundamental optimist”, transformându-se, scrie autorul, „într-o partitură pentru o elită a comunității”, pentru care importante deja sunt virtuozitatea narativă și libertatea improvizației. Concluzia vine de la sine: prin rădăcinile sale imemorabile și caracterul său prea general-uman, basmul „nu constituie un document folcloric din care aflăm cu exactitate credințele românilor despre Diavol”. Problematika Diavolului în imaginarul folcloric românesc obține un grad mai sporit de autenticitate în legenda superstițioasă. Această specie „ne oferă actualizarea concepției populare într-un context existențial, același sau comparabil cu cel al ascultătorilor”. Deși nici legenda nu poate fi un document concludent în totalitate, fiind un produs folcloric matur, care „a migrat spre spații străine”, cu mize estetice. În preajma legendei, dar de o autenticitate ridicată, dacă nu chiar radicală, se află povestirea superstițioasă, „prin excelență un document contemporan”.

Astfel, ca un rezumat la cele expuse mai sus, Mircea Păduraru lansează ideea a două niveluri de viață folclorică și a două seturi de date din care s-ar putea deduce o înțelegere nuanțată, adecvată, cu particularitățile și diferențierile de rigoare ale reprezentărilor Diavolului în imaginarul folcloric românesc. Este nivelul *fizic* „din imediata vecinătate a experienței supranaturale”, în care Diavolul aparține

unei memorii tradiționale individuale minore „în opoziție cu memoria colectivă majoră”, care și constituie nivelul metafizic. Nivelul metafizic îl precedă pe cel fizic, el reprezintă „acel strat de mentalitate, ansamblul prejudecăților generale cu ajutorul cărora omul tradițional își reprezintă și înțelege experiența supranaturală”. La nivelul fizicii se raportează legenda și povestirea superstițioasă, domeniul metafizicii include mitul, basmul, legenda, snoava. În funcție de aceste straturi de mentalitate, imaginarul Diavolului capătă reprezentări particulare, valențe specifice. La nivelul imaginii mitice, maleficul personaj reprezintă un rău originar, co-etern și în confruntare cu Dumnezeu, un râvnitor la statutul de Creator al lucrurilor lumii. Pe palierul legendar se manifestă „un Diavol proteiform, implicat în lume, intrând în raporturi cu omul”, acceptând chiar relații contractuale cu acesta. În fine, lipsit de orice fior sacru, el este redus la condiția de „om diabolic”. În povestirile superstițioase autorul remarcă „o perspectivă dominant pesimistă”, înfricoșătoare, relații tensionate, angoasante. Statistic, „ipostazele malefice ale Diavolului în imaginarul folcloric românesc depășesc cu mult numărul celor «benefice»”. E o constatare temerară, dedusă din imaginarul neunitar, destructurant, oferit de fizica Diavolului, de mesajul panicii, al fricii fără soluție, al greșelii în raportare cu un Dumnezeu „perceput în aspectul său precreștin”.

Teoretic, argumentarea este plasată în continuare pe un palier al imaginarului enunțat de savantul francez Gilbert Durand, care afirmă: „figurarea primejdiei Diavolului se realizează în două regimuri de reprezentare, diurn și nocturn”. Regimul diurn al reprezentării include o putere malefică învrăjbitoare, cu imaginile ei conflictuale, antitetice, terifiante. Reprezentările atitudinii nocturne țin de faza mitică a folclorului, conflictele cu lumea sunt atenuate, regimul conflictual al reprezentării diurne e substituit de unul contractual, de compromis, atingând chiar faza unei cvasi-amiciții. O altă distincție a celor două modalități de reprezentare se vedește în opoziția prezenței figurative a Diavolului în lume versus celei nonfigurative. Nonfigurativul amplifică spaima, „pariază pe indeterminarea în care este aruncat ascultătorul”, cresc „posibilitățile în ordinea malefică”, sporește puterea demonică. Dihotomia diurn/nocturn este una principială, deși, la nivelul Diavolului, Mircea Păduraru remarcă și o ambivalență des întâlnită: „un semn, un simbol, o imagine pot fi orientate – prin integrarea lor într-un context – în regim diurn, dar, proiectate în alt context, pot apărea în regimul nocturn”.

În literatura română Diavolului, protagonist, personaj, „proiectat într-o lume ficțională, prins într-un set de raporturi, implicat într-o «poveste», creator de atmosferă... (reprezintă) o imagine stabilă semantic”. Mai puțin însă *omul diabolic*, înfățișând starea irațională, supranaturală, aspectul „sacru” al Necuratului, cu sensul acordat de Rudolf Otto acestei ipostaze, care, „despovărată de dimensiunea etică și cea rațională”, intră în categoria misterului, oribilului, fascinantului. Aceste reprezentări literare malefice răspund chemării fundamentale „de a exprima

o structură abisală elementară”, Diavolul surprinde „un arhetip, o structură a psihicului uman individual (Freud) și supraindividual (Jung)”. De aici o dublă refracție a imaginarului demonic. „Definit de unitate” din perspectivă arhetipală, este, din perspectivă artistică, „un proiect caracterizat de ruptură și discontinuitate”. Gândul autorului se nuanțează, în continuare, prin raportarea la distincția lui Wolfgang Iser între *imaginile percepute* și *imaginile imaginate*. Dacă primele „se oferă conștiinței fără o zestre intențională”, imaginile imaginate „sunt construite de subiectul receptor și depind în actul configurării lor de o schemă orientativă”, hrănindu-se din „două surse care stau în legătură cu două modalități de imaginare”. Cele *via ethnologica* fac apel „la datele unui context cultural care-și revendică deja o îndelungată experiență imaginară cu Diavolul”, pe când imaginile *via analogica* presupun „asocierea ideii de Diavol cu imagini care ilustrează exemplar ideea de rău supranatural”.

Mircea Păduraru distinge în textele literare trei atitudini fundamentale de raportare la domeniul culturii populare. Prima categorie îi include pe Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Gala Galaction, Pavel Dan, Vasile Voiculescu, scriitori care se remarcă prin „instituirea unei relații dialogice între opera literară cultă și climatul culturii populare”. Din categoria a doua, după părerea autorului, face parte Ion Agârbiceanu, dar și Pavel Dan, creatori de lumi ficționale care se integrează în realism, dar care „fac trimitere constant la un orizont irațional, la un plan supranatural, fără de care nu se poate înțelege lumea așa-zisă reală”. Și, în sfârșit, de cel de-al treilea tip de raportare la folclor țin Cezar Petrescu, Mircea Cărtărescu, Bogdan Popescu, scriitori care supun structurile folclorice „unui tratament poetic radical de amplificare, îngroșare” și care „duc mai departe chiar datele iraționalului fabulos, rezultând o dezarticulare a modelului folcloric”.

Având sentimentul că textul acestei recenzii a simplificat mult „fizica” argumentativă a cărții lui Mircea Păduraru, în final am vrea să subliniem încă o dată forța persuasiunii cercetării sale, susținută de logica strânsă a ideilor, nuanța expunerii gândului și o concepție de ansamblu provocatoare.